

EL MÓN DE LES PRESONS, UN GRAN DESCONEGUT

XAVIER BADIA I CARDÚS

INTRODUCCIÓ

Malgrat que a Catalunya parlem ara més que mai de presons per la reclusió d'alguns líders socials i polítics independentistes, i malgrat que estan augmentant a tot Espanya —també a Catalunya— les condemnes de presó per delictes econòmics, molts d'ells relacionats amb la corrupció, o de trànsit entre d'altres, la realitat de les presons és molt desconeguda, i en general la societat no n'ha volgut saber mai gran cosa. És més, ha estat sempre un tema incòmode i molest, que ha estat silenciats i ocult. Més aviat volem que les persones que cometen algun delicte, sigui el que sigui, s'hi estiguin com més temps millor, perquè el fet és que la gran majoria dels qui compleixen penes de presó provenen de sectors socials marcats per la pobresa i l'exclusió social.

En una societat estructuralment desigual, les presons han estat, i són, en bona mesura, un reflex d'aquesta mateixa societat, que ve marcada per una profunda desigualtat d'oportunitats. Les presons, com a tals, estan pensades principalment per als pobres, i les persones empresonades, en general, formen part del grup social més desfavorit de la nostra societat.

En què em baso per afirmar el que acabo d'escriure? Crec que la realitat de la presó té a veure amb tres fets que moltes vegades es donen simultàniament: en primer lloc, la gran majoria de persones que compleixen condemnes de presó provenen de sectors socials de contextos de pobresa,

d'entorns de famílies desestructurades, amb escassa formació, persones que van abandonar l'escola molt abans d'acabar els estudis obligatoris, procedents de zones o barris amb risc d'exclusió, amb una forta incidència de consums, d'entorns violents, molts d'ells amb moltes mancances personals, especialment d'afectivitat; o estrangers amb nivells d'arrelament social molt baix o nul, o sense papers. En segon lloc, els condicionants que comporta l'estada en una presó —la baixa autoestima i la desconfiança en un mateix, la crisi emocional, la manca d'autonomia personal, l'aïllament i la solitud, un règim disciplinari ferri, l'agressivitat de l'entorn...— afecten d'una manera molt especial les persones amb menys habilitats i recursos per afrontar aquestes conseqüències de l'empresonament. I en tercer lloc, les dificultats en què es troben en el moment de la sortida en llibertat —l'estigma, el recel de la societat que els acull, els problemes de salut física i mental, les addiccions, les dificultats per trobar feina, el rebuig de l'entorn familiar i social, o la situació d'una gran solitud, la insuficiència de recursos públics—. Aquestes dificultats es veuen molt més agreujades en persones amb pocs o nuls vincles familiars, o amb una xarxa social de suport molt feble i en alguns casos inexistent.

ALGUNES DADES DE CONTEXT

Precisament perquè el món de les presons és molt desconegut, val la pena posar a sobre de la

taula algunes dades estadístiques, ni que siguin molt poques, perquè ens ajudin a saber de què estem parlant. A Catalunya actualment estan complint penes de presó unes 7.800 persones. L'any 2010 n'hi havia unes 10.000. En els darrers deu anys hi ha hagut una clara tendència a la baixa. Aquest és un fet clarament positiu. D'aquestes persones empresonades, un 93,4% són homes, i un 6,5% dones. La presó és una realitat, com podeu veure, clarament masculina. Al revés del que la majoria de població creu, la taxa de criminalitat a Catalunya i a Espanya està per sota de la mitjana de la Unió Europea dels 15 (anterior a l'ampliació als països de l'Europa de l'Est), però en canvi la taxa de població encarcerada per cada 100.000 habitants està situada a la franja alta amb relació a aquests mateixos països de la UE-15. Aquesta, per contra, és una data preocupant. A les presons catalanes hi ha un 52% d'espanyols, mentre que una mica més del 47% són estrangers. El 19,5% són preventius, és a dir, estan esperant ser jutjats, i el 80,5% està complint condemna ferma. El percentatge d'interns en tercer grau (que poden sortir de la presó en determinades circumstàncies: els caps de setmana, o durant el dia i anar a dormir a la presó...) ha augmentat aquest darrer any com a conseqüència de les mesures per combatre el risc de propagació de la pandèmia i se situa en aquests moments al voltant del 25%. A Catalunya hi ha uns 120 interns en règim tancat, i la taxa global

de reincidència està situada aproximadament en un 30%, tot i que depèn molt del delictes pel qual compleixen condemna de presó.

LA VIDA A LA PRESÓ

El desconeixement del món de les presons i l'imaginari estimulat per una filmografia fantasiada ens ofereix una visió força distorsionada de la seva realitat. La vida en un centre penitenciari ve marcada per les parets i les reixes, l'horari pautat i la rutina. Aquesta realitat és una pesada llosa que condiona, i molt, la persona empresonada; en el cas del compliment de llargues condemnes, constatem un gran deteriorament personal, tant físic com mental, psicològic i emocional. Qui utilitzi els conceptes demagògics de «mira com viuen», «tenen la vida solucionada», «que es faci justícia», o bé «que es podreixin a la presó», mostra un desconeixement total d'aquesta realitat.

La monotonia, el pas dels dies i les hores buides són elements omnipresents en totes les presons que són als centres penitenciaris. Alhora, es tracta d'un món tancat per definició, on tothom va amb la seva feixuga motxilla; alguns han viscut situacions extremes. Estem parlant d'un entorn molt hostil, jeràrquic i forçosament repressor, en el qual hi ha persones de tota mena, i amb experiències vitals molt diferents, en què la violència i l'individualisme es manifesten obertament: conviuen en un espai reduït interns entre els quals s'estableixen relacions molt variades. Veus la persona que intenta superar un moment crític de la seva vida, veus gent violenta, veus persones que reconeixen el delictes, o bé persones que malden per deixar enrere múltiples addiccions, veus accions de supèrbia. És un món tancat, format per persones, moltes de les quals rebotades de la societat, algunes de les quals han viscut situacions extremes o crítiques.

En les meves xerrades a escoles i instituts de secundària, també en centres d'ensenyament supe-

rior, tot sovint hi ha algú que en el debat posterior expressa el sentiment que podríem resumir amb la frase: «no em fan cap pena». Aquesta és una qüestió realment difícil d'abordar. Jo sempre els dic que una cosa és una víctima d'un delictes, sigui quin sigui (la dimensió del perdó requereix una reflexió a part, i per arribar-hi cal recórrer un camí que no tothom és capaç de transitar), i una altra és com la societat en el seu conjunt actua davant del delictes (codi penal) i del delinqüent (sistema penitenciari), i ha de decidir si posa l'accent en el càstig (apartat-lo de la societat com més temps millor) o bé si el posa en l'esforç perquè no torni a delinquir (i per tant l'objectiu és el d'evitar noves víctimes) i per reinserir de nou a la societat la persona que ha anat a la presó i que pugui fer una vida normalitzada una vegada ha complert amb la justícia. A aquesta decisiva qüestió m'hi referiré en l'últim apartat d'aquest article.

LA REHABILITACIÓ I EL DESISTIMENT DE LA VIDA DELICTIVA

Les persones que van a les presons catalanes a veure algun familiar o a fer algun voluntariat veuran en totes elles un rètol que diu: «Les penes privatives de llibertat i les mesures de seguretat restaran orientades vers la reeducació i la reinserció social... Article 25.2 de la Constitució espanyola». Veient aquesta afirmació, és legítim preguntar-se si aquest objectiu és una realitat o si es queda en un mer desig o declaració d'intencions.

De manera general, podem dir que la manera com les persones que obtenen la llibertat definitiva, al final de la seva condemna, encaren el pas cap a la vida en llibertat, depèn molt de com han viscut el període de compliment de la condemna a presó, de si durant el temps d'estada a la presó han fet un procés personal cap al desistiment del delictes, és a dir, si han reconegut el delictes, si han acceptat el mal i el dolor que han causat, i si han manifestat i treballat personalment la voluntat de

no tornar a delinquir, o si no han fet aquest procés. I en aquesta manera d'encarar la llibertat definitiva hi intervenen molts factors diversos, socials, culturals, psicològics, de salut, etc.

El sistema penitenciari es fonamenta en el tractament de la persona empresonada que estimula i afavoreix aquest procés personal, en funció del delictes comès, de tal manera que l'intern reconegui el delictes pel qual està complint una condemna de presó, faci uns cursos per abordar la manera com superar les causes que el van portar a delinquir, prengui consciència de les conseqüències dels seus actes delictius, abordi mancances de tipus personal que ha anat arrossegant al llarg de la vida i que han afavorit la inclinació cap a la delinqüència (anar a l'escola d'adults si té una manca de formació bàsica, l'obtenció d'hàbits laborals amb el treball a la presó, portant a terme activitats grupals que fomentin la cooperació, les actituds socials i col·laboratives, etc.), la formació en valors i la preparació per a la vida en llibertat. També durant el temps de presó es posen en marxa mesures d'atenció individualitzada a la seva salut, com pot ser el programa de metadona, tractament del VIH o de malalties mentals. No són pocs els casos en què la persona és tractada, per primera vegada a la seva vida, d'una malaltia mental un cop és al centre penitenciari.

A mesura que l'intern va avançant en aquest procés de tractament individual, i a partir d'un cert període de compliment de la pena imposada, comença a sortir en grup en activitats programades fora del centre penitenciari, acompanyat de professionals, i pot gaudir de permisos, que es van intensificant de manera progressiva fins a poder arribar al tercer grau. Un grau que comporta continuar complint la condemna combinant, de moltes maneres possibles, la vida a l'interior de la presó amb la vida a l'exterior.

És a dir, el model penitenciari està pensat perquè l'assoliment de la llibertat es faci d'una manera gradual i perquè el trànsit de la presó a la llibertat no sigui sobtat. De fet, està demos-

trat estadísticament parlant que les persones que segueixen aquest model progressiu tenen molt més fàcil la reintegració a la societat i, entre aquest grup d'interns, els índexs de reincidència delictiva són més baixos.

El problema és que, per a molts interns, per les raons que siguin, aquest model no deixa de ser teòric. És a dir, la realitat és que hi ha un percentatge d'interns que no segueixen aquest procés de tractament. I aquest percentatge no és baix.

Efectivament, hi ha molts interns que no segueixen el procés de tractament, que mostren una incapacitat d'adaptació a un entorn força repressor i autoritari, que manifesten actituds asocials, alguns fins i tot violentes, i en tot cas de clara inadaptació al sistema, i per tant, a aquest procés de tractament. En molts casos són persones que no entren en la dinàmica d'obtenció de permisos, o que si hi entren, per alguna raó i en algun moment concret, pateixen algun tipus de trencament de les normes que els porta a regressions en la seva situació penitenciària. Moltes d'aquestes persones no troben la manera ni l'ajut suficient per tornar a agafar el ritme que el tractament els demana, i tenen el risc d'enfonsar-se en una dinàmica autodestructiva de la qual els és molt difícil, per no dir impossible, de sortir. En alguns casos, el sistema penitenciari, en lloc de valorar els seus esforços, els margina, els deixa per impossibles i accentua el seu vessant repres-

sor. Per a les persones que es troben en aquesta situació, la presó és una font de patiment inútil, per a ells i per a les seves famílies. Especialment en situacions de llargues condemnes, l'estada a la presó comporta una forta degradació personal, tant a nivell físic com psicològic i mental. Molts experts afirmen que les llargues condemnes són inútils des del punt de vista de la rehabilitació, i que no fan més que dificultar encara més les ja de per si minses possibilitats de reintegració a la societat d'aquests interns que han quedat fora del model progressiu de rehabilitació.

Fet i fet, per a moltes d'aquestes persones, l'obtenció de la llibertat definitiva no és un pas més en un procés gradual de la presó a la llibertat, sinó que els ve de cop, sense haver-se preparat personalment, i després d'una llarga estada al centre penitenciari. En molts casos, aquestes situacions corresponen a les persones que tenen un feble o nul nexa familiar o social.

Òbviament és entre aquest grup de persones, molt heterogeni i que respon a situacions molt variades i complexes, on es dona el major percentatge de fracassos en la inserció social, i també per tant els índexs de reincidència més elevats.

ALGUNES OMBRES DEL SISTEMA PENITENCIARI

Hi ha algunes característiques negatives que no són imputables al sistema penitenciari pròpiament dit, sinó a la política penal del nostre país. Tal com he dit anteriorment, Catalunya i Espanya presenten una taxa d'encarceració elevada amb relació als països de la UE-15, tot i que la taxa de criminalitat està situada en una franja baixa. Aquest és al meu entendre un motiu d'alarma, ja que aquesta contradicció flagrant és fruit d'un progressiu enduriment de les lleis penals de la mà d'una forta pressió social i mediàtica objectivament injustificada. Aquesta situació es concreta en llargues condemnes, molt excessives amb relació al delicte, amb un baix percentatge de tercers graus

i de llibertat condicional, i amb una proporció molt minsa de penes alternatives a la presó, molt més esteses en altres països europeus.

El punt més negre del sistema penitenciari és l'existència del règim tancat, una espècie de presó dins de la presó. Tot i que la llei en limita la durada, és molt freqüent que interns incapaços d'adaptar-se al règim ordinari de la presó passin llargues estades al departament especial de règim tancat. Es tracta d'interns que tenen conductes violentes, de vegades agressives, contra funcionaris i treballadors del centre o contra altres interns, companys de mòdul, o persones que han participat activament en amotinaments o en intents de fuga. Els defensors de drets humans sempre hem dit que el règim disciplinari té prou mecanismes per abordar situacions problemàtiques d'aquests tipus, i que aquests interns no necessiten més reclusió sinó més tractament i atenció.

Un altre element preocupant és la persistència de maltractaments i d'abusos de poder en algunes situacions conflictives, que, tot i que aïllats, caldria erradicar totalment, tal com reclamen institucions i organismes de defensa i protecció dels drets humans tant nacionals com internacionals.

El mal funcionament, en alguns casos, del torn d'ofici fa que la defensa d'alguns interns, tractant-se de persones sense recursos, provoqui situacions d'indefensió entre interns en situació de fragilitat social. La desconexió entre jutjats i la insuficient informatització dels expedients judicials provoca de vegades que hi hagi interns que desconeguin la seva situació penal i penitenciària. Aquesta situació pot ser greu en el moment de la llibertat, en el cas que l'ex-intern tingui altres causes pendents, i que per ser reincidents hagin de tornar a entrar a la presó després d'haver començat el procés de reintegrament a la societat.

Un problema important és la gran quantitat de droga que hi ha a la presó, no tant la que va destinada al consum propi sinó la que entra per ser venuda. Aquesta realitat provoca baralles, tensions i moltes situacions conflictives. D'altra

banda, la gestió del treball a la presó als tallers i als destins és també un problema. No hi ha feina per a tothom, i els criteris pels quals s'accedeix o no a la feina no són sempre clars. A més, les retribucions que reben els interns són molt baixes. No hem d'oblidar que molts interns passen diners a les seves famílies.

Un problema molt controvertit és el tractament de la malaltia mental a la presó. Certament hi ha un ampli marge de millora en el seu abordatge, més enllà del debat sobre la inimputabilitat que aquesta podria comportar. Persones amb determinades malalties mentals, ¿han de complir la pena en centres penitenciaris o haurien d'estar en centres especialitzats? Aquesta situació s'ha de fer extensiva a determinades malalties, especialment si són cròniques, i a la situació de persones internes majors d'una determinada edat. ¿És assumible que aquestes persones, malalts i ancians, compleixin la pena a la presó?

Quant a les dones internes, es veuen obligades en la seva major part a complir penes en mòduls que formen part de centres penitenciaris pensats i construïts per a homes, sense tenir unes pautes de funcionament adaptades a la seva condició de dones. A Catalunya tan sols les internes de Wad Ras tenen un departament de mares. La situació de la dona empresonada és doblement punyent, per un afegit de culpabilització i d'estigma que pateixen (a més d'empresonades es consideren a si mateixes males mares, males filles, males companyes dels seus marits o companys) i perquè les presons estan pensades per als homes.

CAP A UNA JUSTÍCIA RESTAURATIVA

Tot això que he expressat ens pot portar a preguntar-nos si és possible i viable una alternativa a la presó. ¿És imprescindible la presó per a la nostra seguretat? El fet d'apartar de la societat durant un temps els qui delinqueixen ¿ens la garanteix i alhora facilita que la persona que ha

delinquant no ho torni a fer? És bo que ens plantejem aquesta i moltes altres preguntes. Jo crec que sí que hi ha alternatives a la presó. Molts dels voluntaris que coneixen de prop aquest món, fins i tot molts dels professionals que hi treballen o que hi tenen relació professional creuen que hem d'anar cap a una justícia restaurativa. I en què consisteix aquesta justícia restaurativa? Com a criteri general, les penes haurien de centrar-se molt més en la reparació del mal i el dolor causats que no pas en el càstig i en la separació del delinqüent de la societat. En el compliment actual de penes de presó, la víctima gairebé no hi és present, i per contra, es fomenta el victimisme del delinqüent, de tal manera que qui compleix la pena se sent ell mateix víctima del sistema i menysté el mal que ha causat. Aquest nou enfocament faria necessari posar molt més en valor del que es fa actualment la mediació penal. Però a més faria que moltes de les penes que avui són de compliment de presó fossin substituïdes per penes alternatives a la presó, per llibertats vigilades i per programes de treball amb vigilància. Això tindria una altra conseqüència molt important i és que l'aïllament que comporta avui la presó, i que no fa cap bé a l'intern, seria substituït per la implicació i participació de la societat, a través de les entitats i institucions, en el procés de reinserció social del delinqüent.

Aquesta justícia més restaurativa comportaria una clara disminució de les persones ingressades als centres penitenciaris. Molts presos no han comès delictes greus. Molts d'ells hi són per reiteració de delictes lleus, però que amb l'acumulació poden suposar un compliment de penes entre cinc i deu anys. A la presó només hi haurien de ser aquells que han comès delictes greus. Els centres penitenciaris, amb molts menys interns, podrien dedicar-se molt millor als executors d'aquests delictes. I la resta faria el seu procés de desistiment, de rehabilitació i de reinserció social a la comunitat, sense patir les seqüeles de l'emprisonament, i amb una eficàcia més gran.

Molta gent pot pensar que això és un somni. De fet, tinguem en compte que això és una realitat en alguns països d'Europa, especialment en alguns països nòrdics, que estan tancant centres penitenciaris per manca d'interns. No és un somni. És fruit d'una voluntat política, valenta certament però realitzable, d'un canvi de mentalitat del conjunt de la judicatura, i d'una reconversió de la societat, que ha de reflexionar sobre la manera com hem d'abordar el delicte i com hem de tractar les persones que delinqueixen. Certament, el paper d'alguns casos molt minoritaris però molt mediàtics dificulten aquest camí que hem de recórrer com a societat. Hi hem de reflexionar profundament, societat, jutges i polítics.

XAVIER BADIA I CARDÚS (Barcelona, 1953). Llicenciat en Filosofia i Lletres per la Universitat de Barcelona, especialitat en Geografia. Viu a Igualada des de l'any 1977 i ha estat professor de secundària. És voluntari de presons de Justícia i Pau. Amb quatre voluntaris de l'entitat ha escrit el llibre *Sortir de la presó: una aventura incerta*.